

Borawska, Teresa / Małek, Janusz

**Reformacja w Polsce w świetle relacji
pruskiej i meklemburskiej z Sejmu
Piotrkowskiego 1555 r.**

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 20 (158), 17-30

1985

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Zakład Historii Średniowiecznej

Zakład Historii Powszechnej i Polski XVI—XVIII w.

Teresa Borawska, Janusz Małek

REFORMACJA W POLSCE W ŚWIETLE RELACJI PRUSKIEJ I MEKLEMBURSKIEJ Z SEJMU PIOTRKOWSKIEGO 1555 R.

Spis treści. 1. Stan badań nad sejmem piotrkowskim 1555 r. 2. Charakterystyka relacji pruskiej i meklemburskiej. 3. Autorzy i treść relacji. 4. Tekst relacji.

Sejm piotrkowski 1555 r. stanowi ważną cezurę w rozwoju polskiej reformacji. Na sejmie tym bowiem izba szlachecka wystąpiła z projektem nowego wyznania wiary nawiązującym do Konfesji Augsburskiej oraz wysunęła propozycje zwołania soboru narodowego. W dotychczasowej literaturze przebieg sejmu piotrkowskiego odtwarzano głównie na podstawie diariusza opublikowanego w 1869 r. przez T. Lubomirskiego¹. Najbardziej szczegółowy opis tego sejmu znajdujemy w książce o reformacji polskiej XVI w. W. Zakrzewskiego² oraz w syntezie dziejów reformacji N. Ljuboviča³. Natomiast u innych autorów zajmujących się historią protestantyzmu polskiego, takich jak J. Bukowski⁴ czy K. Völker⁵, nie odnajdujemy żadnych wiadomości o sejmie piotrkowskim, a u W. Krasieńskiego⁶ zaledwie krótkie wzmianki. Referat B. Dembińskiego⁷ na II Zjeździe Historyków Polskich we Lwowie poruszał sprawy soboru narodowego w Polsce w XVI w., jednak na podstawie znanych już materiałów. Tymczasem w 1896 r. L. Finkel odnalazł tekst konfesji

¹ *Dzienniki sejmów walnych, koronnych za panowania Zygmunta Augusta, Króla polskiego W.X. Liteuskiego, 1555 i 1558 w Piotrkowie złożonych*, wyd. T. Xze Lubomirski, Kraków 1869, s. 1—138.

² W. Zakrzewski, *Powstanie i rozwój reformacji w Polsce 1520—1572*, Lipsk 1870, s. 75—95, rozdz. V. Sejm 1555 r. Starania w Rzymie o sobór narodowy.

³ N. Ljubovič, *Istorijska reformacija w Polše*, Warszawa 1883, s. 136—151.

⁴ J. Bukowski, *Dzieje reformacji w Polsce*, t. 1, Kraków 1863.

⁵ K. Völker, *Der Protestantismus in Polen*, Leipzig 1910.

⁶ W. Krasieński, *Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce*, t. 1, Warszawa 1903, s. 152.

⁷ B. Dembiński, *Kwestia soboru narodowego w Polsce w wieku XVI*, [w:] *Pamiętnik II Zjazdu Historyków Polskich*, Lwów 1890, s. 1—9.

przedstawionej przez posłów na sejmie w Piotrkowie w 1555 r. i ogłosił go drukiem⁸. Do nowych źródeł sięgnął Th. Wotschke. I tak na podstawie archiwaliów królewskich, zwłaszcza działu *Herzogliches Briefarchiv*, przedstawił on w osobnym artykule sylwetkę Stanisława Lutomirskiego, autora konfesji przedłożonej przez szlachtę na tym sejmie⁹, natomiast wyniki z tego artykułu włączył do syntezy historii reformacji polskiej, którą ogłosił drukiem w 1911 r.¹⁰

Tymczasem w 1921 r. A. Bezzenberger opublikował tom czwarty listów dyplomaty księcia pruskiego Albrechta — Asverusa Brandta¹¹. Rewelacyjne były tu listy Brandta wysłane do księcia pruskiego właśnie z sejmu w Piotrkowie z maja i czerwca 1555 r.¹² Co prawda, korespondencja ta musiała być już poprzednio znana Th. Wotschkemu¹³, ale nie uprzyściplenił on jej badaczom ani w formie edycji, ani też w postaci szczegółowych streszczeń. Śladem lektury listów Brandta przez Wotschkego jest m.in. podanie liczby 113 posłów na sejmie 1555 r.¹⁴ Wydawnictwo Bezzenbergera zostało prawie nie zauważone w Polsce. Artykuły F. Flaczyńskiego i C. Frankiewicza zajmujące się kwestią soboru narodowego ukazały się jeszcze przed drukiem t. IV listów A. Brandta¹⁵ lub też nieomal równocześnie¹⁶. O wydawnictwie tym wspominał tylko mimochodem w okresie międzywojennym W. Weintraub¹⁷. Również w najnowszych monografiach E. Bałakiera¹⁸, a zwłaszcza G. Schramma¹⁹ oraz w syntezach dziejów kościoła w Polsce pod red. B. Kumora i Z. Obertyń-

⁸ L. Finkel, *Konfesja podana przez posłów na sejmie piotrkowskim w r. 1555*, *Kwartalnik Historyczny*, t. 10: 1896, s. 257—285.

⁹ Th. Wotschke, *Stanislaus Lutomirski*, *Archiv für Reformationsgeschichte*, Bd. 3: 1905—1906, s. 105—142.

¹⁰ Tenże, *Die Geschichte der Reformation in Polen*, Leipzig 1911, s. 128—132.

¹¹ *Die Berichte und Briefe des Rats und Gesandten Herzog Albrechts von Preussen Asverus von Brandt*, hrsg. A. Bezzenberger, H. 4, Leipzig 1921.

¹² *Ibid.*, nr 196, 197 i 199.

¹³ Th. Wotschke, *Die Geschichte der Reformation in Polen*, s. 294, przyp. 1 od góry.

¹⁴ *Ibid.*, s. 129.

¹⁵ F. Flaczyński, *Idea kościoła narodowego w Polsce*, *Ateneum Kapłańskie*, nr 5: 1911, s. 205—218, 315—325; C. Frankiewicz, *Przedsejmowe rokowania w sprawie soboru narodowego w r. 1554—1555*, *Przewodnik Naukowy i Literacki*, R. 64: 1918, s. 848—853.

¹⁶ C. Frankiewicz, *Starania Zygmunta Augusta w Rzymie o sobór narodowy 1555—1556*, *Reformacja w Polsce*, t. 2: 1922, s. 266—271.

¹⁷ W. Weintraub, *Udział Prus Książęcych w reformacji polskiej — przegląd badań*, *Reformacja w Polsce*, t. 6: 1934, s. 45.

¹⁸ E. Bałakier, *Sprawa kościoła narodowego w Polsce XVI wieku*, Warszawa 1962, s. 93—95.

¹⁹ G. Schramm, *Der polnische Adel und die Reformation 1548—1607*, Wiesbaden 1965, s. 195, 202.

skiego²⁰ oraz pod red. Jerzego Kłoczowskiego²¹ listy Brandta nie zostały wykorzystane. Brak zainteresowania tą korespondencją wynikał może z tego, że od czasów Wotschkego nikt z historyków nie podjął się napisania pełnej syntezy dziejów reformacji w Polsce.

Blizsze zainteresowanie się autorów niniejszego artykułu relacją A. Brandta z sejmu piotrkowskiego 1555 r. (dalej nazywamy ją relacją pruską) nastąpiło po odnalezieniu w maju 1981 r. przez J. Małką podobnej relacji w archiwum meklemburskim (dziś Bundesarchiv- Koblenz/Schwerin — Aw — 282, Polonica 1549—1773, s. 30—34) — dalej nazywamy ją relacją meklemburską. Przy porównaniu obu tekstów okazało się, że są w treści zbliżone, ale nie identyczne, relacja meklemburska jest obszerniejsza. Różnią się także formami językowymi i ortografią. Te wszystkie względy zadecydowały o tym, że autorzy postanowili obydwie relacje opublikować, biorąc za podstawę relację meklemburską, a w przypisach odnotowywać odmienne fragmenty z relacji pruskiej (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz in Berlin, dawniej StA Königsberg, Herzogliches Briefarchiv — Ha, K. 872: 15 Mai 1555)²². Relacja pruska autorstwa A. Brandta spisana została nie jego ręką (zapewne przepisał ją jego sekretarz) w języku niemieckim i była przekładem z języka polskiego tekstu, jaki otrzymał pruski dyplomata od „dobrego przyjaciela”²³. Ów przyjaciel opisał dość szczegółowo wydarzenia, jakie miały miejsce w Piotrkowie przed przybyciem tutaj Brandta w dniu 13 maja 1555 r. W związku z tym, że relacja meklemburska, spisana również w języku niemieckim, wykazuje duże podobieństwo z relacją pruską, przypuszczamy, iż także i ona wywodzi się z nie znanego nam dzisiaj tekstu polskiego.

Wypada teraz zapytać, skoro już wiemy, że tłumaczem wersji pruskiej był poseł książęcy A. Brandt²⁴, kto był autorem pierwotnego tekstu w języku polskim oraz relacji meklemburskiej. Autorem tekstu polskiego był zapewne teolog protestancki Stanisław Lutomirski²⁵. L. Finkel²⁶

²⁰ *Historia kościoła narodowego w Polsce*, pod red. B. Kumora i Z. Ober-tyńskiego, Poznań—Warszawa 1974, s. 65—66.

²¹ *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966—1945*. Praca zespołowa pod red. J. Kłoczowskiego, Lublin 1980, s. 122.

²² Druk: 1. Jako *Beilage* w: *Die Berichte*, nr 197, s. 493—495; 2. Th. Wotschke, Stanislaus Lutomirski, s. 147—151.

²³ *Die Berichte*, nr 197, s. 492, Piotrków, 15 maja 1555 r., A. Brandt do ks. Albrechta: „Was hie von meiner ankunft vorhanden, das habe ich von eim gutten freunde aus dem polnischen ins deutsch gebrocht: uberschicke es E. F. G.”.

²⁴ O nim w: *Altpreussische Biographie*, Bd 1, 1941, s. 78; *Die Berichte*, H. 5, 1953, s. 771—779.

²⁵ O nim zob. H. Kowalska, w: *Polski słownik biograficzny* (cyt. PSB), t. 18: 1973, s. 144—146.

²⁶ L. Finkel, op. cit., s. 268.

dowodnie ustalił, że właśnie Lutomirski był autorem konfesji przedłożonej przez posłów szlacheckich na sejmie piotrkowskim. Tymczasem do relacji pruskiej dołączona jest właśnie ta konfesja w przekładzie niemieckim, można zatem przypuszczać, że Brandt dostał tekst polski „relacji pruskiej” i konfesji z pierwszej ręki, tj. od Lutomirskiego. Za tą hipotezą przemawiałby fakt, iż właśnie w dalszych listach Brandt proteguje Lutomirskiego u księcia Albrechta, a anonsując jego wizytę w Królewcu wspomina, że Lutomirski był jego „Schulbruder” z czasów studiów w Wittenberdze²⁷. Z kolei trudno powiedzieć, kto był autorem relacji meklemburskiej. Nie był nim Brandt, ponieważ wersja ta różni się od jego relacji. Być może na sejmie obok posła pruskiego bawił także poseł meklemburski i on też przesłał swojemu panu Janowi Albrechtowi relację z sejmu. Jan Albrecht meklemburski po zawarciu małżeństwa 24 lutego 1555 r. z Anną Zofią, córką księcia pruskiego Albrechta, żywo interesował się nie tylko tym co, działo się w Księstwie jego teścia, ale także w Polsce²⁸. Zainteresowanie to było tym bardziej uzasadnione, że jego brat Krzysztof miał objąć koadiutorię w biskupstwie ryskim, które znajdowało się pod patronatem króla polskiego. Wiemy, że już w grudniu 1554 r. na dworze królewskim w Wilnie bawiło poselstwo meklemburskie²⁹. Zarówno Schirmmacher³⁰, jak i Bergegrün³¹ nie podają żadnych wiadomości, czy podobne poselstwo było na sejmie piotrkowskim 1555 r. Nie wydaje się jednak, by sprawa ustalenia autorstwa relacji meklemburskiej miała tutaj istotne znaczenie.

Przejdźmy obecnie do streszczenia obydwu relacji. Datują one przybycie Zygmunta Augusta i dostojników koronnych do Piotrkowa na dzień 22 kwietnia, a otwarcie obrad sejmu na poniedziałek 29 kwietnia 1555 r. Dopiero jednak 3 maja przystąpiono do właściwej dyskusji. Tego dnia bowiem 113 posłów szlacheckich zażądało, by sejm w pierwszej kolejności

²⁷ *Die Berichte*, H. 4, nr 200, Piotrków, 7 VI 1555, A. Brandt do ks. Albrechta, s. 506: „...furnemsten Polen unserer religion einen geistlichen, auch der waren cristlichen religion, einen Wittenbergischen schtudenten, meiner schulbrüder einen, noch Königsberk zu schicken bedocht sein, zu erforschen, wie man in kirchen und schulen leret. Wo es im gefallen, und das man vermoge der Augschpurgischen confession leren wirt, weren vile ihre kinder noch Königesbergk schicken. Er ist sunst ein Lutomirssky des hoffschatzmesters bruder son; wirt vorgeben, er kumme, das landt zu besichtigen”.

²⁸ F. W. Schirmmacher, *Johan Albrecht I, Herzog von Mecklenburg*, Bd 1, Wismar 1885, s. 261.

²⁹ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz in Berlin, dawniej St. A. Königsberg, Herzogliches Briefarchiv — Hh-878, Wilno, 12 grudnia 1554, E. Kunheim do ks. Albrechta.

³⁰ F. W. Schirmmacher, op. cit., s. 261 n., 294 n.

³¹ A. Bergegrün, *Herzog Christoph von Mecklenburg letzter Koadjutor des Erzbistums Riga, Reval 1898*, s. 32 n.

zajął się nabrzmiałą kwestią wyznaniową i dopiero po jej pomyślnym załatwieniu przystąpił do rozpatrywania spraw obrony granic państwowych, wymiaru sprawiedliwości oraz udzielenia W. Księstwu Litewskiemu pomocy przeciwko Moskwie.

Realizację tego postulatu ułatwili szlachcie sami duchowni katoliccy, którzy oskarżyli kilku dostojników i panów koronnych o odstępstwo od prawdziwej wiary i herezję. Sprowokowani groźbami kościelnych kar posłowie przedstawili na piśmie w języku polskim Augsburskie Wyznanie Wiary (Augsburgische Confession)³², domagając się zarazem od duchownych przedłożenia w podobnej formie ich wyznania. Ci ostatni jednak zareplikowali, iż wszelkie zmiany w religii leżą w wyłącznej gestii papieża i króla. Zapewniali, że tak samo wierzą w jednego Boga i Ukrzyżowanego Chrystusa, ale ponieważ spory dotyczą głównie ceremonii oraz kościelnego porządku należałoby na razie zrezygnować z ich rozpatrywania, a zająć się palącą sprawą obrony granic. Kiedy jednak szlachta, zasłaniając się instrukcjami poselskimi, nie dała się przekonać tym argumentom, duchowni pralaci zaproponowali *Interim*, który miał zapewnić każdemu wolne prawo do wyznawania swojej wiary aż do zwołania powszechnego soboru (concilium generale)³³.

Wniosek ten został przyjęty przez posłów, ale już dnia następnego w czasie wspólnych obrad duchowni niespodziewanie wycofali się z poprzedniej propozycji i nalegali, aby zająć się kwestią obrony granic państwowych. Zaskoczona tym szlachta zdecydowała się przerwać obrady i rozjechać do domu, a nawet król zamierzał pójść w jej ślady, toteż duchowni poprosili o czas do namysłu do poniedziałku. 6 maja. W czasie niedzielnej mszy próbowali słowami kaznodziei „łysego zakonnika” wpłynąć na postawę obecnych posłów, odmawiając im jako świeckim osobom prawa do rozstrzygania problemów religijnych. Opis niedzielnej mszy i złośliwa krytyka hałaśliwego zachowania się duchownych nie

³² Pełny tekst Konfesji dołączony do relacji królewieckiej, *Die Berichte*, H. 4, s. 495—497; L. Finkel, op. cit., s. 269. Por. Th. Wotschke, *Stanislaus Lutomirski*, s. 105, 142. Termin użyty w relacji „Augsburgische Confession” nawiązuje do zbioru 28 artykułów wiary ułożonych przez F. Melanchtona i przedłożonych Karolowi V do zatwierdzenia na sejmie augsburskim 25 VI 1530 r. Augsburska Konfesja miała stać się podstawą do ugody między protestantami i katolikami, do której jednak nie doszło. „Augsburska Konfesja” złożona na sejmie piotrkowskim liczyła 24 artykuły wiary i dokonywała ostatecznego rozłamu w kościele rzymskokatolickim w Polsce. W konfesji tej odnajdujemy ślady wirtemberskiego wyznania wiary.

³³ Było to odwołanie się do „Augsburskiego Interim” oznaczającego próbę kompromisu z katolicyzmem, narzuconego niemieckim protestantom przez Karola V w 1548 r. na sejmie w Augsburgu. Interim to miało obowiązywać do czasu zwołania soboru powszechnego.

pozostawia wątpliwości, iż autor relacji wywodził się ze środowiska różnowierczego.

Następnego dnia szlachta na próżno oczekiwała odpowiedzi duchownych, którzy cały dzień spędzili na dworze arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Dzierżgowskiego i „biegali [...] od jednego pana do drugiego jak wściekle psy”. Dopiero 7 maja oświadczyli posłom, że w sprawie reformy religii nie chcą dyskutować, ani podejmować jakichkolwiek decyzji, a następnie udali się po radę i pomoc do króla i jego doradców. Wówczas to szlachta wybrała swoich przedstawicieli, którzy dopuszczeni zostali do rozmów z senatem i królem, bez udziału duchownych. Pierwszy przemawiał starosta radziejowski Rafał Leszczyński, który reprezentował województwa: poznańskie, krakowskie, kaliskie i sandomierskie. Drugi poseł Jerzy (?) Tulibowski zabrał głos w imieniu szlachty z województw: sieradzkiego, łęczyckiego, brzeskiego i inowrocławskiego. Trzeci — Andrzej Myszkowski reprezentował województwa: ruskie, lubelskie, bełskie i podolskie, a czwarty poseł województwa mazowieckie, tj. zapewne płockie, rawskie i mazowieckie. Jako ostatni przemawiał Jakub Ostroróg w imieniu całej szlachty, a jego „piękna i przyjemna oracja” — jak pisze autor relacji — poparta słowami Pisma Świętego zachwycała i poruszyła serca króla oraz radców koronnych tak dalece, że skłonni byli zaakceptować tekst „Konfesji”.

Po jednodniowej przerwie (8 maja — dzień św. Stanisława) duchowieństwo udało się ponownie do królewskich radców, a posłowie podjęli uchwałę, by wspólnie z zyczliwymi senatorami świeckimi kontynuować dyskusję nad doprowadzeniem do powszechnej zgody religijnej. W ten sposób bez udziału duchownych powstał kompromisowy projekt całkowitego równouprawnienia wyznań, spisany w formie artykułów³⁴. Przedstawiony senatowi nie zyskał aprobaty senatorów duchownych, ale wówczas podniósł się Jan Tarnowski, kasztelan krakowski i w ostrych słowach zagroził opornym pozbawieniem posiadanych dóbr, a nawet osobistą interwencją zbrojną. Przestraszeni postawą świeckich senatorów duchowni ustąpili i wówczas zwrócono się do Zygmunta Augusta, by ten odwołując się do trudnej sytuacji politycznej kraju i możliwości buntu niezadowolonych poddanych poprosił papieża o potwierdzenie zawartego właśnie porozumienia religijnego³⁵. Tym samym akceptowano prawo do głoszenia „czystego słowa Bożego”, swobodnej działalności protestanckich kaznodziejów, śpiewu i odprawiania mszy w języku polskim, przyjmowania sakramentu Eucharystii pod dwiema postaciami oraz zawierania związków małżeńskich przez kapłanów.

Takim optymistycznym akcentem kończy się relacja z obrad sejmowych

³⁴ Dzienniki sejmów walnych, s. 14 n.

³⁵ Por. *ibid.*, s. 17 n.

trwających do soboty 11 maja. Już jednak w poniedziałek 13 maja, kiedy to do Piotrkowa przybył spóźniony poseł księcia Albrechta, sytuacja uległa zmianie. Tego dnia bowiem kanclerz koronny Jan Ocieski odmówił szlachcie potwierdzenia na piśmie swojej akceptacji dla zawartego porozumienia, wyrażonej już ustnie. Tłumaczył on zebranych posłom, iż zrozumieli oni niewłaściwie jego słowa, ale Asverus Brandt przypuszczał, że powodem tej zmiany mogły być pieniądze duchownych, bardzo przestraszonych dotychczasowymi ustępstwami. Na nic zdawały się protesty szlachty u króla, toteż wysłannik księcia pruskiego napisał 15 maja: „Co z tego wyniknie w przyszłości, zależy od Boga”³⁶.

Obrady sejmowe potoczyły się jednak później pomyślnie dla protestanckiego stronnictwa szlacheckiego. Szczegółowo informuje o tym diariusz sejmowy, a także nie wykorzystany dotychczas w literaturze kolejny list A. Brandta do księcia Albrechta z 28 maja 1555 r.³⁷ Píše on w nim, że posłowie szlacheccy cierpliwością i stanowczością uzyskali to, iż każdy ma prawo wierzyć w to, w co pragnie, a więc albo wyznawać wiarę katolicką albo akceptować Konfesję Augsburską. Zawieszono jurysdykcję duchownych nad tymi, którzy opowiadają się za Konfesją Augsburską aż do czasu zwołania wolnego soboru narodowego pod osobistym kierownictwem króla. Natomiast dziesięciny mają być nadal płacone duchowieństwu, w kościołach w których nie zmieniono obrządku nie wolno wprowadzać zmian, nie należy także nikogo zmuszać do nowej religii ani też do przyjmowania komunii pod dwiema postaciami. List ten zrobił szczególne wrażenie na księciu pruskim, który w odpowiedzi pisał 14 czerwca 1555 r. do Brandta, że trzeba Bogu Wszechmogącemu dziękować, iż także w Koronie Polskiej poczyna się szerzyć słowo Boże³⁸.

Natomiast porównując relację meklemburską i pruską z diariuszem sejmu 1555 r. stwierdzamy, iż dla pierwszego okresu sejmu przynoszą one nowe wiadomości, a mianowicie dokładną chronologię wydarzeń, której brak w diariuszu, liczbę posłów, reprezentowane województwa, nazwiska posłów reprezentujących ogół szlachty, a przede wszystkim niezwykle żywo przedstawiają atmosferę obrad sejmowych. Stawiają one również pod znakiem zapytania tezę, że na Mazowszu, wśród szlachty nie krzewiła się reformacja. Wreszcie treść relacji potwierdza opinię L. Finkla³⁹, iż sejm z 1555 r. przedstawia już gotowe stronnictwo polityczne, silne i śmiałe, podnoszące żądanie wolności religijnej jasno i stanowczo.

³⁶ *Die Berichte*, H. 4, nr 197, s. 492.

³⁷ *Ibid.*, nr 199, s. 498.

³⁸ *Ibid.*, nr 201, s. 507.

³⁹ L. Finkel, *op. cit.*, s. 258.

HANDLUNG¹ SO ANNO 1555 ZU PETERKHAW IM RAICHSTAG GESCHEEN^a

Item den 22. Aprillis² ist Ko.Ma. zu Peterkaw mit^b etzlichen herschaften einkhomen.

Item den 29. Aprill³ hat sich der raichstag angefangen, doch do nichts gehandelt worden.

Item nachmals seindt 113 botten oder gesanten aus den 12 woywodssaf-ten⁴ und emptern von wegen der gantzen Kronen zu Polen auch mit irem gesyndt ankhomen.

Item den 3. May sindt die gesanten beyeinander gewesen, die artickel so auf den raichstag zu handeln von Ko.Ma. ubergehen, beradtschlaget, welcher artickel sindt 4 hauptpunkt gewesen, als nemlichen:

der erste von wegen der zwist in der religion und kirchenordnung,

der ander von wegen der defension der grentzen der Kronen zu Polen,

der dritt von wegen der gerechtikait, das man einem armen so woll als einem raichen (unangesehen die person) richten solle,

der viedere, wie man dem Grossen Furstenthumb in Lithawen zu hulffe komen mochte wider den Mosskowiter.

Auf solche artikkel haben die gesanten gehandelt undt von sich gesagt, auf kain artickel zu handeln, sonder ersten von der religion soll beschlossen sein, das es wort Gottes rain, lauter und klar noch einseczung Christi d^c undt der Iher der apostel soll gepredigt und das hailig sacrament geraicht werden.

Nachdem aber etliche herren undt amptleute in der Chron zu Palen bai Ko.M. von der geistlichen angegeben gewesen vor ketzer und abtrunige von der wharen christlichen religion where. Derwegen so haben sie ir[en] g[nedigsten] und koniglichen retten iren glauben eroffnet

^a W relacji królewieckiej: Handlung und confession der landbotten zu Petterkau Ao. 1555 den 22. Aprillis.

^b W relacji królewieckiej: nach Petterkau gluckseligen sampt.

^c Literka skreślona.

¹ Przy publikacji rękopisu trzymano się zasad ustalonych przez J. Schultze'go, Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte, Blätter für deutsche Landesgeschichte, Jg. 98: 1962, s. 1—11. Spacjowane fragmenty tekstu nie występują w relacji pruskiej.

² Diariusz sejmu z 1555 r. podaje, że Zygmunt August przybył do Piotrkowa w piątek 19 kwietnia, Dzienniki sejmów walnych, s. 1.

³ Sejm zwołany na 22 kwietnia rozpoczął się z tygodniowym opóźnieniem z powodu nieobecności posłów, zob. uwagi W. Zakrzewskiego, Powstanie i rozwój reformacji w Polsce..., s. 76.

⁴ Zapewne pomyłka. Powinno być 15 województw, co potwierdza dokonana analiza obu relacji oraz ustalenia I. Kaniewskiej, Małopolska reprezentacja sejmowa z czasów Zygmunta Augusta 1548—1572, Warszawa—Kraków 1974, s. 11 oraz tab. 1—15.

undt^d eintrechtlickichen in polnischer sprach die Augspurgerische Con-
fession aufgelegt unde bekennet, dobai ausgesagt bai dem zueplaiben,
leib undt leben dobai umb lassen wolten.

Dornebens flaissig gebetten den gaistlichen aufzuerlegen, das sie auch
iren glauben, den sie sich rumen, schriftlich aufzulegen, das ist von den
gaistlichen nie geschehen.

Sunder die antwort haben die gaistlichen gegeben, es where an ihrer
macht nicht gelegen die religion zu reformiren alleine, sunder es geburte
bebstlicher herlickhait und Ko.Ma.^e Derhalben beruffen sie sich von der
religion sachen auf das general concilium und wolten den artickel be-
richten undt faren lassen, nachdem^f sie mit^g // irem glauben an einem
Gott undt den gecreutzigten Christum sowoll glaubten sowoll als sie
die weltlichen undt der zwist allaine where von wegen der cere-
monien undt kirchenordnung, man wolte die anderen artik-
kel beradschlagen.

Den was der grentzen defension belanget, were nötig jo eher jo besser
zue beratschlagen und vorzunemmen. Die gesanthen aber sich von irem
vornemmen nicht begeben wolten, den es where inen von iren brudern
nicht anders zu thuen befolen, auch nichts handeln solten, biss der
artickel von der religion beschlossen und geendet where.

So alsden die gaistlichen prelaten vormochten die grosse undt herte
vorpuntnuss^h und einigung der gesanthen, seindt die gaistlichen
baldt unter sich einest worden undt zur antwurt gegebenⁱ auf das im
Raich^j undt mit inen friede erhalten werde, gegeben sie zu undt laissen
zue^k das Interim (so von Kayserlicher Majestätzuge-
lassen), das ein jeder glauben mochte, wie dorch noch seinem gewissen
zu vorantworten wuste, biss auf das general concilium, und
sie in der zaidt auch friede hetten von baiden tailen. Solch vorschlag
haben die gesanthen wollen annemen.

I t e m dess andern tages den 4. May seindt die gesanthen sampt den
gaistlichen wider baieinander gewesen undt waitter zum beschluss in der
sachen zu handeln vorgenommen, auf das die gaistlichen sampt den welt-
lichen in bruderliche lieb leben mochten. Aber die gaistlichen waren in
sich ergrimet undt von der vorigen meinung gantz und gar abgefallen
undt der religion nicht mer gedencken noch davon horen wollen, sonder

^d Wyraz powtórzony.

^e W relacji królewieckiej: Kayserliche Majestät.

^{f-g} Wyrazy powtórzone.

^h W relacji królewieckiej: vorbitthernis.

ⁱ W tekście wpisano nawias.

^j W relacji królewieckiej: reichstage.

^k Wyraz wpisany w miejsce skreślonego „nach”.

von der defension des Reichs zu handeln undt furzunhem en
angehalten.

Als aber die gesanten die unbeständige halsstarckheit der gaistlichen vormerkten, wolten sie alle desselbigen tages aufbrechen und ein jeder ziehen von wannen^l er khommen whar. Die Ko.Ma. auch abziehen wolte, wo nicht etzliche herren gehindert, der schimpf het aber den gaistlichen berawen.

Nachdem aber die gaistlichen vormerckten, das es nicht anderss mochte noch kunte gesein, haben die begerdt dilatie biss den 6. May, ein antwort zu geben undt ein gut mittel zur einigung finden. Den 5. May ward nichts gehandelt, von wegen das es ein sontag whar, sonder die bischoffe undt pfaffen^m sambt dem beschornen hauffen wharen umb den konig, wie die bremsen oder immien umb ir nest. // Whar solch pfaiffen, hoffiren und singen in der kirchen, sie vorhofften und maintain noch platz zu erhalten.

S. 3

Unter der messe wardt ein predigtⁿ von einem plattissen pfaffen gethan, dohin gegrundet, das die weltlichen sich in der religion zue handeln nichts nicht geburet vorzunemmen, undt sagte zum gleichnisse^o: „mich wundert, das sich die weltlichen van der religion wegen bekhumern, darzu sie nicht beruffen siendt, mich gemandt darvan nicht anders, den gleich, wen ein stark stradiot oder kriegssman^p wolte auf langes kleidt (das er ein refferendum nennet) wolte[sic!] ein pferdt geraiten^r und mit dem sperber oder habich ein katzen baissen“. Wardt im gesagt, solche gleichnusse mocht er woll ins gaistliche recht mit gulden buchstaben schreiben lassen.

Item den 6. May siendt die gesanten wider zue hauffe gewesen wartend auf der gaistlichen antwort, welchs den tag nicht geschehen, sunder die gaistlichen waren in des ertzbischofs hoff zusammen^s in iren radt, lieffen bai parren von einem herren zue dem andern, wie die torende hunde.

Item den 7. May siendt die gaistlichen zue den gesanten gekommen und ein antwort^t gegeben^u (solten billich in irer cronica schrieben),

^l W relacji królewieckiej: dannen.

^m W relacji królewieckiej: prelathen.

ⁿ W relacji królewieckiej: ein schon predigt.

^o W relacji królewieckiej: eine schone similitudo.

^p W relacji królewieckiej: starcker pfaff. Wyraz „stradiot” pochodzi od słowa greckiego i oznacza „żołnierz”.

^r W relacji królewieckiej: ein schwert gurthen.

^s Pierwotnie było: zunemen.

^t W relacji królewieckiej: eine schone antwort.

^u W tekście wpisano nawias zamykający.

nemlich: sie wusten kain reformation in der religion zue machen, vil weniger gedulden zu handeln, undt so von inen abgescheiden undt zu Ko.Ma. und Seine Ma. hochaffte rethen gegangen.

Haben alda von Ko.Ma., Seiner Ma. rethen und baisannds in [?] ader die gaistlichen sametlichen gebeten umb^v radt und hulffe mit der that zu begen, wie sie dem heftigen furdrutz, das wider sie geschee mechten vorkamen, nachdem der bogen auf das hochste gespannen were undt will entlich brechen, Ko.Ma. personlichen dem Crakawschen bischof geantwort hat: „Ir gaistlichen habet es also haben wellen“. In dem ist die Ko.Ma. aufgestanden, dieweil Seine Ma. vormergkt, die gesanten auch kommen wurden, ging Sein Ma. aus dem rathe, den Seine Ma. als ein fromer konig sach durch die finger undt liess sie zusammen.

Nicht lange so khamen die gesanten zue Ko.Ma. rethen und hetten irer 4 unter den 113 erwelet, vor alle zu reden. Und als die gesanten einkamen, hiessen die Ko.Ma. rethe die gaistlichen alle ab aus dem radt abetretten, wie denn geschach. Die gesanten sampt den rethen alle zum kunig gegangen.

S. 33 Do komende hab ins erste der starosta von Brzeschw⁵ zu reden von wegen der 4 woywodtschaften als Posnausse⁶, Crakawssi⁷ und⁸ Sandomiriss⁹. Zum andern der Olimlikowsski¹⁰ von wegen der Sszrienski¹¹, Lunzitzki¹², Bobszki¹³, Beheffki¹⁴, Yhin Wratzlanuski¹⁵ zue reden. Zum dritten¹⁶ der Miczerusski¹⁷ von wegen der Masawssen¹⁸ woywodtschaften. Dernach

^v Wyraz wpisany w miejsce skreślonego: vnnd.

⁵ W relacji królewieckiej: von Racziew. Rafał Leszczyński (ok. 1526—1592), starosta radziejowski, poseł ziemi kaliskiej, PSB, t. 17: 1972, s. 132—135.

⁶ W relacji królewieckiej: Posnausch. Woj. poznańskie.

⁷ W relacji królewieckiej: Crocausch. Woj. krakowskie.

⁸ W relacji królewieckiej po wyrazie „und“ następuje forma Kaliss. Woj. kaliskie.

⁹ W relacji królewieckiej: Sandomiyrschen. Woj. sandomierskie.

¹⁰ W relacji królewieckiej: Talibowsky. Zapewne Tulibowski Jerzy, I. Kaniowska, op. cit., tab. 4, nr 13.

¹¹ W relacji królewieckiej: Schrynsky. Woj. sieradzkie.

¹² W relacji królewieckiej: Lancziczky. Woj. łęczyckie.

¹³ W relacji królewieckiej: Bryeszky. Woj. brzeskie.

¹⁴ Brak w relacji królewieckiej. To ewidentna pomyłka.

¹⁵ W relacji królewieckiej: Innoffloczlawsky. Woj. inowrocławskie.

¹⁶ Pomyłka, powinno być jak w relacji królewieckiej: Zum dritten der Miszkowsky von wegen der Rusky, Lubolsky, Belsky, Podolsky. Zapewne był to Myszowski Mikołaj (1511—1557), działacz reformacyjny, PSB, t. 22: 1977, s. 377—379.

¹⁷ W relacji królewieckiej: Msewsky. Może Andrzej Mniszewski, por. I. Kaniowska, op. cit., tab. 8, nr 73.

¹⁸ W relacji królewieckiej: Mazauschen. Woj. mazowieckie.

gruntlich hat der Ostrorog¹⁹ im namen undt von wegen aller gesanten eine schöne, liepliche oration gethan auss der hailigen schrieft getzogen und gegrundet und also die Majestät und konigliche rete herten ermanet und beweget, das sie alle den gesanten baigefallen siendt undt auf ire eingelegte confession bewilliget. Wie statlich undt fraintlich das zugangen, kan noch mag ich nicht genugsam dorfon schreiben.

In dem als die gaistlichen zum konige kammern, hat der Crakowsse bischof²⁰ zum konig höflich^w gesagt, man solte von der religion nicht von den fenstern des hausses, sonder an der thur anheben^x. Als die gesanten das erfahren undt gehoret, antworten sie aus der schriff, der^y hat geproffeciret: „Dan Christus sagt: ich bin die thur, durch welche man ins reich Gottis gehet²¹. Durch dieselbig thur wellen wir gehen, die platischen munch und gaistliche rette^z mügen^{a1} zum fenstern ein-kriechen oder zum dach einsteigen, wie sie wollen, das ficht uns nicht an“.

Item den 8. May do wardt nichts gehandelt, den es war den gaistlichen ein grab. Solt Stanislai gleich dem Ostertag begangen mochtens woll ire marter wehe genennet undt behalten haben. Dan es whar ein solche stille bai den gaistlichen, man horte keine pfaiffen noch jubiliren, wie im vorgangen sontag, gleich weren sie mit irer praht nicht dar gewesen.

Item den 9. May siendt die gesanten baieinander gewesen und die gaistlichen bai koniglichen rethen. Die gesanten theten denselbigen tag also beschliessen: nachdem die gaistlichen das Interim zuegelassen hetten undt widerum van widderuffen, so wusten sie nu waiter ir Interim nicht anzunemen, sonder wellen stragks sampt den Ko.Ma. rethen, die in der religion zuegefallen alles nach der schrieft aufgerichtet haben, unangesehen der gaistlichen mutwilligen frewel, den alle potentaten^{b1} fielen den gesanten bay undt eintrechtig vor die

^w W *relacji królewieckiej*: hönisch.

^x W *relacji królewieckiej*: man solde nicht von der thur, sondern von den fenstern anheben.

^y W *relacji królewieckiej*: der bischoff.

^z W *relacji królewieckiej*: die plattichten.

^{a1} W *relacji królewieckiej*: mugen wie die wolffe.

^{b1} W *relacji królewieckiej*: die grossen und mechtigsten herrschafften und potentaten.

¹⁹ Jakub Ostroróg (1516—1568), poseł z woj. poznańskiego, zwolennik braci czeskich, PSB, t. 24: 1979, s. 500—502.

²⁰ Andrzej Zebrzydowski.

²¹ Św. Jan, rozdz. X, w. 7 i 9.

S. 34

konigliche rethe getretten undt der gestalt vorgetragen. Nachdem der teuffel one zweiffel nicht geschlaffen undt die gaistlichen in keinem wegen zue einickeit kommen wellen lassen undt sich entlich wider Gott und sain wordt strebten, den es kunde nicht anderss sain, must umb die kappe gelten. Wail die gaistlichen sich so hart strebten, so hub der Crakhawsche her²² ahn (der erste nach dem konig ist) undt sagt zu den gaistlichen mit diessen kurtzen worten: // „Wolt ir die Confession nicht eingehen undt auf die eingelegten artickel bewilligen, so wollen wir euch ewer aller herschaften entsetzen undt derselbigen gar entnemmen, ja, solten wir auch mit der faust darain schlahen undt zum schwerdt graiffen. Ab ich schon alt bin, so will ich noch selber dorumb ein ross beschraitten“. Do die geistlichen vormerckten und anhorten das die grossen potentaten den gesantten baiielen undt sie von iren guettern zu entsetzen undt mit inen zu fechten gedreuten, eher sie das erwarten wolten, hetten sie Cristum ehe selbest vorleugnet, ehe sie die gutter entperen wolten, haben sie eintrechtighen vorwilliget undt die Confession eingegangen. Solches auch die Ko.Ma. und andere genedigsten herren zugelassen undt auf der gaistlichen bitt wolt die Ko.Ma. den handel den bebstlichen zueschicken mit anzeigung, das man solches nicht lenger wharen hat konnen, diewail mit der macht der untertanen auf die reformation der religion gedrungen und das bewilligen haben müssen, wolt man anderss friedt undt einigkait im polnischen Raich undt derselbigen provintienerhalten, den ess gefährlichen wahr eines grossen uffrueres, sso das es aus nott gehen must undt der feinde schon fur der thur undt anklopft, das reich zue Polen undt Grossfurstenthumb zue Lithawen anzugreifen^{c1}. Derwegen sollten folgende artickel auf treulichst angenommen worden^{d1}, nemlich, das wort Gottis klar und rain offentlichen noch Christi und der apostel lher lassen predigen, wie die evangelischen prediger (anderss wor) sollen auch in der Cron van der gaistlichait zuefrieden ungehindert pleiben, die messe in polnischer zunge und vorstendigen sprachen sollen gesungen werden, das sacrament in baiderali gestalt jederm gegeben werden, die gaistlichen, welche die do wollen, sollen weiber nemen mogen etc.

^{c1} *W relacji królewieckiej*: mit der macht ausgebrochen, und hatt must dorein vorwilligen besorgende eines grossen aufruhrs und tumults, zuvor aus nochdem der feindt vor der thur wehre und schon anklopffet.

^{d1} *W relacji królewieckiej*: Solche nachfolgende artickell seint ausdruecklich angenommen und vorwilliget.

²² *Jan Tarnowski (1488—1561), kasztelan krakowski.*

ANFÄNGE DER REFORMATION IN POLEN ANGESICHTS DER PREUBISCHEN
UND DER MEKLEMBURGISCHEN RELATION AUS DER SITZUNG DES SEJMS
IN PIOTRKÓW (PETRIKAU) VON 1555

Zusammenfassung

Der Sejm in Piotrków bildet eine wichtige Zäsur in der Entwicklung der polnischen Reformation. Während der Sejmsitzung stellte die Abgeordnetenkammer den Antrag einer neuen Konfession, die an die Augsburger Konfession knüpfte, und schlug vor, das Nationalkonzil zusammenzuberufen. In der bisherigen Fachliteratur wurde der Sejm in Piotrków grundsätzlich nach dem Diarium, welches von T. Lubomirski im Jahre 1869 veröffentlicht wurde, wiedergegeben. Nur T. Wotschke (1906, 1911) griff zu Quellen anderer Art, und zwar zu den Briefen des preußischen Botschafters Asverus Brandt, die im Jahre 1555 aus Piotrków an Herzog Albrecht Hohenzollern abgesandt wurden. Dieser Briefwechsel wurde 1921 von A. Bezenberger veröffentlicht. Einem der von Brandt an den preußischen Herzog geschriebenen Briefe vom 15. Mai 1555 lag ein Bericht bei, der den erwähnten Sejm in Piotrków anbelangt (weiter der preußische Bericht genannt). Text des Berichts, den A. Brandt von seinem „guten Freunde“, höchstwahrscheinlich von dem protestantischen Theologen Stanisław Lutomirski, bekommen hatte, wurde aus dem Polnischen übersetzt. Im meklemburgischen Archiv (heute Bundesarchiv — Koblenz) wurde 1981 von J. Małek eine andere Version jener Relation (weiter der meklemburgische Bericht genannt) gefunden. Ein Vergleich des meklemburgischen und preußischen Berichts weist darauf hin, daß beide auf einen gemeinsamen Urtext zurückzuführen sind. Dem Inhalt nach sind die beiden Berichte angenähert, doch nicht identisch. Unterscheidend sind auch Sprechformen und die Orthographie. Aus diesem Grunde beschloßen die Autoren, beide Berichte zu veröffentlichen wobei der meklemburgische Bericht als Basistext angenommen wurde.

Die in den beiden Berichten enthaltenen Informationen ergänzen weitgehend die Angaben, die aus dem Diarium der Sejmsitzung aus dem Jahre 1555 bekannt sind. So erfährt man, daß 113 der Abgeordneten sich damals für das „reine Wort Gottes“ erklärten. In den Berichten wurden auch 5 Namen der Fürsprecher der Adelskammer angegeben: Rafał Leszczyński, Jerzy Tulibowski (?), Andrzej Myszkowski, Andrzej Miszewski (?), Jakub Ostroróg. Einer von ihnen repräsentierte die Bezirke Masoviens (A. Miszewski?). Diese Tatsache läßt die These, daß die Reformation keine Anhänger unter dem Adel Masoviens hatte, in Frage stellen. Die Berichte geben auch eine ausführliche Chronologie der Sitzung wieder, sie bilden auch äußerst lebhaft und plastisch die Stimmung während der Sejmsitzung nach.